

Олександр Григоренко

Поляки на Поділлі й Південно-Східній Волині на початку ХХ ст. (1900 - 1914 рр.)

Витоки взаємин українського і польського народів сягають майже тисячоліття. Поляки в Україні і на Хмельниччині почали з'являтися ще в період раннього середньовіччя, за часів Київської Русі. За своїм місцезнаходженням територія сучасної Хмельницької області, яка розташована в двох таких історико-етнографічних регіонах як Поділля і Волинь, займає дуже зручне і вигідне географічне становище. Тут набагато більше, в порівнянні з іншими регіонами України, відчувається сприятливий вплив на природу теплих вод Атлантичного океану. Вологі повітряні маси, котрі надходять до краю з заходу з року в рік забезпечують достатню кількість атмосферних опадів. Родючі чорноземи, багата рослинність, розгалужена мережа водних артерій з давніх-давен сприяли густому заселенню цієї території. Зручність географічного положення спричинила до того, що через край проходили жваві сухопутні і водні торгові шляхи, а це у всі часи стимулювало розвиток матеріальної і духовної культури населення.

Таке геополітичне становище території сучасної Хмельниччини, як складової частини України, мало в історичному аспекті двоякі виміри. З одного боку ця територія була звабою зазіхань різних ворогів. Користуючись певними історичними обставинами, ослабленням внутрішнього розвитку, ці землі розглядалися як об'єкт експансії для соціального, духовного і релігійного поневолення місцевого населення. А з іншого боку таке становище спричинило залучення до взаємовпливу культур як Заходу, так і Сходу.

Становище польського населення на Поділлі і Волині привертало увагу значної кількості дослідників: Л. В. Баженова, Ю. І. Блажевича, О. І. Журка, О. М. Завальнюка, М. Ю. Костиці, В. М. Малого, А. Г. Філінюка та інших. Метою даної статті є висвітлення окремих сторін життєдіяльності польського населення Поділля й Південно-Східної Волині на рубежі ХІХ – ХХ ст.

З часів Ярослава Мудрого і до нашого часу історія українсько-польського сусідства засвідчує чимало хвилюючих прикладів щирої дружби, взаємодопомоги і співробітництва. Ратне співробітництво часів середньовіччя Грюнвальдська битва, Хотинська війна, бої під Віднем - одержало продовження у роки Другої світової війни. На самому її початку, у вересні 1939 р., у лавах Війська Польського воювали до 120

тис. етнічних українців, з яких майже 6 тис. полягли у боях [1]. Були в історії взаємовідносин двох великих сусідніх народів і трагічні сторінки, які, на щастя, вдалося остаточно перегорнути.

Сьогодні дві незалежні держави - Україна і Польща на новій основі, на принципах історичного порозуміння будують між собою добросусідські відносини.

Втілилися в життя пророчі слова великого поборника дружби двох народів Т. Г. Шевченка: "Слава Богу, що минуло, а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слов'яни, серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись... Нехай житом, пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря - слов'янська земля" [2, с. 152-153].

Як показує історичний досвід, споконвічне місцеве українське населення Поділля й Волині практично мало чим відрізнялося від польського етносу. Як писав відомий польський письменник-демократ Ю.І. Крашевський (1812-1877 рр.), поборник дружби українського і польського народів, життєва і творча діяльність якого була тісно пов'язана з селом Киселі на Старокостянтинівщині, "ляхи й українці - брати: мова майже одна". Поляків характеризувала хіба що особлива приналежність до римо-католицької віри. Зважаючи на те, що люди польського походження з давніх-давен знані в нашому краї, зовсім не дивним є те, що тут про них склалась досить ґрунтовна і об'єктивна думка. Так, в багатьох відгуках про своїх історичних земляків серед українців насамперед відзначались загальна доброта поляків, щирість, прихильність, дотепність, винахідливість, пунктуальність і акуратність в роботі, в поведінці, в побуті тощо. Однак відзначалось і те, що традиційним, узвичаєним для поляків було в будь-яких ситуаціях різнопланового життєвського змісту повсякчас проявити і відстояти свою незалежність, свою особистісну гордість. Проявити свій "гонор", як це звучало польською мовою. З цього приводу навіть склалась така афористична приповідка: "Нехай ніц не мам, зате гонур мам". Як по-своєму тлумачили її наші мешканці, поляк усім може поступитися, окрім своєї честі, незалежності, свого "гонору".

На території Хмельниччини наприкінці XVIII ст. відбулися драматичні події світової історії: в результаті поділів Речі Посполитої ця держава втратила свою незалежність, а край став власністю Російської імперії [3, 190 с.].

Надзвичайно небезпечним для царизму проявом національно-визвольного руху було повстання 1830-1831 рр. в Польщі, яке згодом перекинулося на Правобережну Україну, зокрема на Поділля і Волинь. Царський уряд докладав всіх зусиль для його придушення. Після його

поразки почалося систематичне обмеження польського населення і поступове обмеження прав польського дворянства.

Після придушення польського повстання 1863 р. царський уряд твердо і послідовно став на шлях систематичних обмежень "польського елемента" у Правобережній Україні і перетворення Південно-Західного краю в одну з невід'ємних частин Російської імперії. Були вжиті заходи, спрямовані на послаблення польського землеволодіння і зростання кількості землевласників з російського населення.

Паралельно з цим робилися кроки, націлені на обмеження впливу католицької церкви і піднесення православної. Обмеження зазнавала і польська освіта, культура. Так, було закрито всі польські училища. Натомість відкрилися гімназії, які відповідали вимогам уряду, проводилася чітко виражена політика русифікації краю. В результаті деполонізації Поділля і Волині тисячі поляків були повністю позбавлені можливостей для розвитку рідної мови, національної освіти, культури.

Царський уряд, особливо до початку Першої світової війни, продовжував "викорінювати" польський вплив на Поділлі і Волині і утверджувати "русское начало" через всі соціальні інституції. Це була свідомо і цілеспрямована політика спрямована на нейтралізацію польського населення від активного суспільно-політичного життя, на втрату їх національної самосвідомості та асиміляцію в українському середовищі.

Протести поляків на утиски та переслідування польської мови, освіти, культури, католицької церкви розцінювались царською адміністрацією як антиурядові.

Польський етнос на території нашого краю на початку ХХ ст. був одним із найменш численних серед основних національних груп населення. У 1897 р. він становив усього 2,3% [4, с.11]. Незважаючи на незначну кількість поляків у загальній масі населення краю, проте його економічної позиції відзначалися надзвичайною міцністю і стабільністю. Хоч відкритих виступів польського населення в той час не спостерігалось, але представники влади відчували, що поляки не примирилися з втратою незалежності Польщі і виношують плани і надії на її відродження.

Одним із напрямків деполонізації краю була діяльність царської адміністрації щодо закриття католицьких храмів як форпостів польського руху на Поділлі і Волині. Їх закривали під різними приводами. Але не дивлячись на переслідування католицька віра, костьол були цементуючим фактором життя польського населення.

Всі католицькі священики, які закінчили духовні семінарії або академії, одержували досить добру освіту. Крім душпастирських

обов'язків, священники виконували культурно-громадську роботу у своїх парафіях. В багатьох місцях вони організовували і вели навчання сільських дітей, активно вносили в щоденне життя своїх вірних моральні засади і цивілізаційні моменти. Особливо цілеспрямовано католицька церква виступала проти пияцтва, шляхом організації гуртків тверезості, поширення преси і книг. Через католицьку пресу велося проповідання не тільки релігійних поглядів, але і практичні поради щодо ведення сільського господарства, організації кооперативів, кредитових товариств тощо. Віруючі-католики з великою повагою ставилися до косяола, виявляли глибоку релігійність і прив'язаність до нього. Косяол, проповідуючи ідею національної єдності всіх поляків, у значній мірі лагодив соціальні відносини. Римо-католицький косяол незважаючи на постійне обмеження його впливу після приєднання краю до Російської імперії, намагався все-таки виконувати своє призначення. Він виступав проповідником національно-патріотичної традиції серед польського населення, протистояв його винародовленню й асиміляції, постійно вносив високу християнську моральність в його життя.

В містах Поділля і Волині духовенство разом з віруючими організовували римо-католицькі товариства добротності, які збирали пожертвування для допомоги бідним і сиротам, організовували їм безплатне харчування, одягали, оздоровлювали влітку за містом. Принципи благодійності успішно втілювалися громадами, об'єднаними за національною і віросповідною ознакою. За прикладом Київського Римсько-католицького товариства, яке виникло 1903 р., в 1906 р. розпочало діяльність Ізяславське Римсько-католицьке благодійне товариство. Воно мало на меті "доставление средств к улучшению материального и нравственного состояния бедных римско-католического вероисповедования г. Заславля и Заславского уезда без различия пола, возраста, звания и состояния" [5, с.16].

Певною підтримкою нужденних були притулки і богодільні при римсько-католицьких косяолах. У містечку Лабунь Ізяславського повіту існувала богодільня на 9 осіб. Престарілим, нездатним до праці католикам місцевої парафії надавались безплатне приміщення і медична допомога. В місті Старокостянтиніві богодільня при римсько-католицькому косяолі надавала людям похилого віку приміщення, а утримувалися вони коштом настоятеля та парафійян.

Російське самодержавство здійснивши акції щодо закриття на території краю багатьох римсько-католицьких парафій, косяолів і храмів, значного обмеження господарської діяльності тих, що залишились, водночас домоглося суттєвого послаблення економічного, політичного й духовного впливу цієї конфесії в регіоні і натомість

підготувало ґрунт для обвальної русифікації краю. Незважаючи на зменшення ролі католицької релігії і посилення православної віри серед жителів краю, польська людність, як і раніше, гуртувалася навколо костьолу. Костьол в таких умовах виступав своєрідним духовним центром, що активізував національне життя польського населення і дозволяв зберігати релігійну самобутність.

Поляки не стояли осторонь громадського життя. Польська громада м. Кам'янця-Подільського у 1906 р. з нагоди 45-тих роковин з дня смерті Т.Г. Шевченка урочисто зложила у підніжжя Шевченкового бюсту мистецький металевий вінок з біло-червоною стрічкою з надписом: "Вещові України Тарасові Шевченце од Полякуф в Кам'єнцу Под. 1906 р." [6, с.579]. В 1911 р. з нагоди 50-тих роковин з дня смерті Т. Г. Шевченка була випущена серія з трьох фотолістівок. На листівках подані монтажні з портрета Шевченка, горельєфа Старої фортеці, кобзи, ліри тощо. У лавровому вінку вміщено фігурну таблицю з написом польською мовою – "Співцеві України Тарасові Шевченку від поляків Кам'янця". Як засвідчують написи на листівках, портрет Т. Г. Шевченка був виготовлений поляком за походженням, значною постаттю в колі кам'янецької інтелігенції на початку ХХ ст. Л. Раковським.

У становленні та подальшій діяльності Подільського історико-археологічного товариства, Подільського товариства природодослідників, культурно-освітнього товариства "Просвіта" поруч з українцями брали участь і поляки, які знаходились майже в однаковому становищі гноблених націй. Серед них П. М. Бучинський, Т. В. Зеленський, С. М. Маковецький, О. П. Шульмінський.

Під впливом масових виступів трудящих в російській революції 1905-1907 років самодержавство змушене було значно демократизувати внутрішню національну політику, визнати культурно-автономістські права ряду національних меншин та етнічних груп, дозволити їм мати власні громадсько-політичні установи, товариства, освітні заклади, здійснювати видання рідною мовою літератури, газет і журналів. Досить ефективно цими здобутками скористалися політичні угруповання, поміщицько-буржуазні кола, інтелігенція і клерикали польського населення України [7, с.111-113].

На Поділлі незаперечним авторитетом як серед інтелігенції, так і селянства користувався поляк за походженням Йоахим Волошиновський. Його вважають батьком кооперації в краї. Постійно мешкаючи у невеликому маєтку в селі, він до тонкощів знав народну мову, життєві проблеми селян, підтримував їх у проведенні земельної реформи після революції 1905-1907 рр. Одним із перших Й. Волошиновський почав видавати часопис-тижневик українською мовою під назвою "Світова

Зірниця". Він був розрахований в основному на селян, друкувався "ярижкою", тобто російським правописом, щоб людям легше було його читати. Статті, якими заповнював часопис видавець, "як своєю тематикою, так і головною формою, були блискучі: це був зразок як треба писати для людей у селі, що до цього часу зовсім не читали жодних часописів і взагалі на 80% були неграмотними" [8, с.148].

В січні 1910 р. вийшла перша проскурівська газета-щотижневик "Tygodnik Podolski" (Подільський тижневик). Видання було приватне, польською мовою, мало 16 сторінок. Редактором-видавцем був С. Жембржуський. Тижневик виходив до травня 1912 р. Всього вийшло 72 номери [9, с.434]. Оскільки польські часописи могли існувати тільки за умов матеріальної підтримки меценатів, на кошти аристократів і багатців своєї меншини, а влада вдавалася до арештів редакторів і кореспондентів, тимчасового або повного закриття неугодних видань, то зрозуміло, чому ці газети так швидко припиняли своє існування. Польські часописи є вагомим джерелом для вивчення різних аспектів життя не тільки польського населення, а й в цілому Поділля.

За польськими мешканцями краю було встановлено особливий нагляд. Про це свідчать спеціальні огляди подільських губернаторів. Непокоїло високих царських чиновників те, що польське дворянство продовжувало зберігати національну самобутність, дотримувалося національно-культурних традицій, прагнуло поширити їх на громадську сферу. "Вони, ревниво охороняючи польські звичаї і мову в домашньому і діловому житті, вперто підтримують в громадській діяльності, де це тільки можливо, і прагнуть навіть в дріб'язках, при повній офіційній обережності, нагадувати про польську національність, - писав на ім'я Миколи II київський генерал-губернатор у 1901р., - особливо виразно цей напрямок виявляється в деяких крупних маєтках і польських цукрових заводах, де пани, оточені юрбою шляхти і дрібних поміщиків... нагадують про куточки Польщі" [10, с.3].

За інформацією губернського керівництва про будь-яку небезпеку повстання поляків нічого і говорити. Настрій польського населення не сприяв цьому, та й досить великі військові сили були зосереджені в краї. Крім того, як зазначав київський генерал-губернатор "в теперішній час всі адміністративні посади зайняті винятково особами російського походження" [11, с.2-3].

Лояльна і спокійна поведінка поляків Поділля засвідчена у "Політичному огляді Подільської губернії за 1904 р.", під час російсько-японської війни: "Поляки до всіх питань війни відносяться взагалі байдуже, як і до всього, що не торкається їх національних інтересів, але війні не співчують тому, що ця війна вириває жертви також з їх

середовища. При цьому однак вони не ухиляються від виконання свого громадського обов'язку" [12, с.261].

Не дивлячись на те, що активних дій зі зброєю в руках місцева польська громадськість явно не готувалася, освічена частина польського населення вела активне громадське життя, серед неї панували патріотичні настрої, що приводило до випадків пасивного опору існуючому царському режиму. Напередодні Першої світової війни серед польського товариства існували певні проавстрійські симпатії. Поляки надіялися досягти відновлення Польської держави при підтримці зарубіжних держав, особливо Австрії, яка дала широкі права полякам в Галичині. "Наші поляки, - доповідав київський генерал-губернатор цареві Миколі II, покладають сильні надії на Австрію і продовжують всіляко підтримувати з нею таємні, але діяльні взаємини і досить прихильно сприймають всі події зарубіжного життя" [13, с.3].

Падіння самодержавства дало могутній поштовх розвитку національно-визвольних рухів в Україні. Поляки, що мешкали на теренах нашого краю, всебічно підтримували прагнення українців до свободи та державності.

1. Волинь. - 1998. - 20 жовтня.

2. Тарас Шевченко. Гайдамаки. Твори в п'яти томах. Т. 1. - К., 1978.

3. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. - К., 1978.

4. Малий В.В. Етносоціальні процеси на Поділлі у 1861-1914 рр.

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Чернівці, 1996.

5. Ступак Ф.Я. Благодійні інститути в Україні за національною і віроспо-відною ознакою // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць. – Хмельницький, 1999.

6. Сохацька Є.І. Подружжя Шульмінських в історії Кам'янця-Подільського 1908-1920 рр.// Поляки на Хмельниччині : погляд крізь віки. Збірник наукових праць. – Хмельницький , 1999.

7. Баженов Л.В. Польська преса в Україні між 1905-1917 роками // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Науковий збірник. -Житомир, 1998.

8. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади. Частина перша. - Нью-Йорк-Мюнхен, 1967.

9. Єсюнін С.М. Нові сторінки історії міста Хмельницького // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський, 2004.

10. Всеподданейший отчет Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. - К., 1901.

11. Всеподданейший отчет Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. - К., 1901.

12. Геровська Х. Громадське життя польського населення Поділля напередодні Першої світової війни за матеріалами царської жандармерії // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць. - Хмельницький, 1999.

13. Всеподданейший отчет Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. - К., 1901.